

Вірченко Т. І. .,
кандидат філологічних наук,
Криворізький економічний інститут

ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ ДИТИНИ В ПОВІСТІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК “ДІТИ”

Сучасна проза все частіше стає об’єктом дослідження літературознавців. Науковці здійснюють перші спроби систематизації сучасної української літератури, прагнуть з’ясувати *“спосіб творчого осмислення письменником концепції людини і світу”* – Л. Лавринович [4], констатують обмеженість засобів самовираження нового покоління – Я. Поліщук [7] тощо.

Р. Харчук у праці *“Сучасна українська проза: Постмодерний період”* [9], акцентує увагу й на *“Найновішій підлітково-дитячій літературній альтернативі”*, але залишає без уваги творчість Г. Пагутяк. Хоча колектив авторів (В. Пахаренко, Н. Пахаренко, О. Месевря, С. Січкара) *“Програми факультативного курсу для 10-11 класів ЗНЗ”* пропонують для огляду прозові книги авторки – *“Діти”, “Господар”, “Потрапити в сад”, “Гірчичне зерно”, “Записки Білого Пташка”*. На заняттях учні повинні уміти *“визначати тему, жанр, провідну думку, аналізувати образи, художні засоби, особливості композиції”* [6, 83].

Т. Тебешевська-Качак працею *“Художні особливості прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект)”* продовжила дослідження Р. Мовчан, Н. Мельник, О. Карабльової, присвячені *“стильовій своєрідності, жанровій модифікації”* [8, 51], специфіці хронотопу. Жоден із дослідників не зупинився на специфіці характеротворення прози письменниці. Лише Т. Тебешевська-Качак у романах Г. Пагутяк побачила *“принцип кінематографічного монтажу, еkleктику, безфабульність, розмитість характерів, метафоричність тощо”* [8, 54].

Науковці нині не так часто вдаються до аналізу образів дітей у творах художньої літератури. І тому особливо цінною видається пропозиція А. Козлова розуміти і пам’ятати, *“що внутрішні світи майже всіх дітей на землі – це ще настільки неолюднені (неодохотворені) планети й галактики, що в них треба входити не зопалу й не по-дикунськи, не з бездуховно-залізними формулами та аксіомами, і навіть не з одубілими оцінками (“позитивний” чи “негативний” персонаж), а лагідно й ніжно, озброївшись найпростішою, але найціннішою і найефективнішою педагогікою хоча б у “три чесноти”: з працею в ім’я блага інших людей, з життям по правді й вірною любов’ю в родині, тобто з умінням жити для того, кого любиш”* [3, 105].

Сучасне літературознавство, прагнучи позбавитись спекулятивних тенденцій, знову повертає свою увагу до людини, до художнього характеру та образу, мотивуючи це тим, що *“Створення повноцінних людських характерів – мета літератури”* [2, 92]; *“Відомо, що в художньому творі вся суть <...> в аналізі характерів”* [1, 8].

Отже, недостатня дослідженість творчості Г. Пагутяк, а також важливість розв'язання проблем характеротворення зумовили й актуальність заявленої теми.

Під характером будемо розуміти перш за все систему таких рис людини, які визначають її поведінку, а кожна окрема риса – це така стійка ознака людини, яка так чи інакше впливає на її поведінку. Процес формування проходить шлях від звички, свідомо доведеної до автоматизму і аж до вироблення принципу поведінки, діяльності, глибоко усвідомленої регламентації. Шлях формування окремих рис і характеру в цілому в більшості випадків досить прозорий: від первісних виявів ставлення дитини до матеріальних цінностей до глибоко усвідомленої саморегуляції людини в похилому віці.

Сутність методики дослідження характеру і характеротворення полягає в тому, щоб з'ясувати: по-перше, як твориться (відображається) характер персонажа – розкривається, формується й розвивається, міняється (еволюціонує чи деградує) кожна окрема риса або характер в цілому; по-друге, виявляється, що собою являє характер персонажа – одну рису, довільну композицію (комбінацію) з кількох рис, завершену систему рис; по-третє, наскільки типовими є і помітно окрема риса, і композиція чи система рис; по-четверте, на що саме спрямовані (чи неспрямовані) й окремі риси, й весь характер персонажа – на добротворення, на злотворення чи на задоволення своїх природних чи хворобливо-психічних потреб; по-п'яте, характери кожного з персонажів повісті вивчаються в процесі їх поетапного розкриття чи формування від генетичних задатків та схильностей (якщо такі виявлялися) до цілісного процесу формування характеру (перш за все героя та антигероя).

Крім того, у процесі дослідження окреслюється й визначається те, наскільки риси характерів і самі характери стійкі, як саме вони впливають на поведінку персонажа тощо. Окремо увага звертається й на те, чому, за яких умов, з яких причин чи мотивів звички й ознаки людини переходили в розряд стійких рис її характеру.

У повісті авторка змальовує формування характеру шістнадцятилітніх Адася та Євки в період війни. Г. Пагутяк не інформує читачів про риси характеру дітей до війни, але констатує їх неготовність сприймати складність ситуації, в якій вони опинилися: *“У свої шістнадцять років хлопець не думав, що війна може бути такою тихою”* [5, 76]. І хоча дії хлопця продовжувало визначати егоцентричне прагнення комфорту (*“Хлопець ... перед самим домом зняв черевики, дбайливо сховав їх у порожню собачу буду й босоніж ступив на веранду. Що б там мама не казала, він не міг економити на взувачці”* [5, 76], – з іншого боку, це є нічим іншим, як виявом зацікавленості до власної зовнішності, що притаманна дітям його віку), він все частіше став турбуватися про матір (*“Хлопець обіцяв повернутися від товариша за годину і боявся, що мама зустрине його сльозами”*), усвідомлюючи, що залишився за старшого, адже *“Тата не було вдома. Він повіз міський архів кудись на схід. Ще місяць тому”* [5, 76]. Ставлення до матері визначала ще одна риса – повага. Лайливих слів, фраз із опалу Хлопець ніколи собі не дозволяв.

Авторка констатує, що Євка “схожа на батька... Так само спокійна” [5, 81]. Тобто, спокій, врівноваженість – це риси, успадковані Дівчиною генетично.

Перший місяць війни позначився і на формуванні характеру Євки. Якщо два роки тому, помилково зайшовши в трупарню і відгорнувши одне з простирادل, “довго не могла зрушити з місця... Відтоді її вдень і вночі переслідували мерці й вона не могла нікуди від них сховатися. Коли хтось доторкався до неї, вона завмирала від страху й огиди” [5, 77]. Опинившись у ситуації необхідності допомагати людям, не зважаючи на те, що це німці, Дівчина долає огиду й “Тепер вона виносила судна з-під поранених, училася перев’язувати, і вигляд понівеченого людського тіла став для неї звичним” [5, 77]. При цьому у ставленні до своїх обов’язків поведінку Євки визначає старанність. У німцях Євка бачить у першу чергу людей, яких їй шкода. З іншого ж боку, прислуговувався ворогам свого народу їй неприємно: “Я дурна, – каже вона собі. – Треба було поїхати на схід, а не прислуговувати німцям. Звісно, то поранені, й мені їх жаль. Ганс навіть навмисно підставив під кулю ногу, бо він один у мамі” [5, 81].

У критичній ситуації Адає проявляє категоричність і принциповість. Однозначно негативною є його оцінка поведінки Дівчини, яка погодилась служити в німців, вважаючи її німецькою сучкою.

Адає, керуючись турботою про матір, “надумав собі відрубати пальця, щоб його не забрали до Німеччини. ... Зреештою, він зміг би поїхати до Німеччини, а потім би повернувся, проте мама померла б за ним” [5, 79].

Крім цього, поведінку Хлопця визначає юнацьким максималізм, який вже межує зі свідомим патріотизмом. Він стверджує: “Начхати мені на розстріл!” [5, 79]. Хлопець здатний до жорстокості: піднімає руку на Євку (“Вона кинулась до нього і від стусана полетіла на пісок” [5, 81]), готовий взяти автомат і перестріляти німців і зрадників.

Батьки, турбуючись про долю дітей під час війни, знаходять найкращий, на їх думку, вихід – одруження. Під час весілля Євка і Адає виявляли один до одного байдужість, покірно виконуючи батьківську волю.

Ще однією стабільною рисою (вона визначає поведінку Адає до і під час війни, до одруження і у вже власній родині) характеру Хлопця є допитливість: “він, як і раніше, читав у кабінеті батька” [5, 85].

Не зважаючи на риси характеру, які переважно притаманні дорослим, Адає все ще по-дитячому безпорадно реагує на зміни, нестабільність та психологічний тиск. Так, на новину про наявність свого прізвища у списках тих, що йдуть на війну, Хлопець, “притулившись чоло до прохолодної стіни, гірко, по-дитячому, заплакав” [5, 87]. Його не лякала можливість воювати, а в першу чергу ображала брехня: “Як вони мене можуть забрати, коли я одружений? Навіщо була вся ця комедія з вінчанням? Чому мене всі дурять, брешуть на кожному кроці?..” [5, 87].

Коли пані Стефа підвищеним голосом втручалась у сімейне життя Адає і Євки, Хлопець міг лише “визвіритися” [5, 89], щоб не заплакати.

Г. Пагутяк дає власну авторську оцінку поведінці дітей з позицій моралі: “Вони надто замкнені в собі й егоїстичні” [5, 88]. Проте з такою позицією

навряд чи можна погодитись, оскільки егоїстична поведінка передбачає турботу про власні інтереси за рахунок життя інших. Поведінку дітей у повісті з точки зору моральної характеристики доцільніше розцінювати як егоцентричну.

Обставини склались так, що й Адасть став мати обов'язки щодо Третього Рейху – працювати на “клятій” одеколонній фабриці, якій він бажав провалитися скрізь землю. Письменниця, прагнучи показати патріотичні почуття хлопця (адже він засуджував Євку, вимушену так само працювати), подає власне бачення мотивів подібних вчинків: *“На війні як на війні. Немає час думати, зважувати. Люди слухаються власних інстинктів, аби врятувати собі життя... Бо люди під час війни здатні на нелюдські й потворні вчинки, а байдужість не є вадою, тим паче гріхом”* [5, 94].

Коли німці примусили Адася пити спирт, принижуючи його людські якості, він *“повернувся і пішов до отвору дверей. Йому все пливло перед очима. Сморід покидьків з новою силою вдарив йому в ніздрі... Адася ще ніколи не було так погано. Він сів на землю й розплакався, як дитинна”* [5, 94].

Змінюються стосунки між дітьми, коли вони залишаються в хаті вдвох. Єва впевненіше виконує жіночі домашні зобов'язання: готує вечерю, *“витурає порох з меблів і книжок”* [5, 93]; Адасть лагідніше і терплячіше розмовляє з Євкою. Хлопцю не вистачає ніжності, саме тому він на питання дружини (*“Що мені з тобою робити”*) відповідає *“Поцілуй мене”* [5, 95]. Зранку Адасть рішуче, керуючись категоричністю, приймає доросле чоловіче рішення: *“Я вирішив більше не йти на роботу. І не хочу, аби ти йшла. Ми не будемо палити вогонь, аби не видно було диму. Я замкнув двері й зачинив вікна”* [5, 96], а Євка погоджується.

Адасть за цей час навчився давати оцінку своїм вчинкам: він визнає, що йому не вистачило сміливості відрубати собі пальця, щоб не їхати до Німеччини. Змінилася й поведінка Хлопця до дружини. Спокій, врівноваженість, терплячість як риси характеру стали визначати ставлення Адася до Євки, завдяки чому досяглись гармонійні стосунки в родині: *“Адасть ходив слідом за Євкою, як прив'язаний за шнурочок. Він боявся, що це їй урешті набридне і його проженуть. Хлопець ставав спокійнішим, як тільки торкався її руки, навіть одежі. Євку це смішило, хоча, по суті, вона відчувала те саме. Йому не подобався цей сміх, але він терпів”* [5, 98]. Але недосвідченість дітей сприйняти цей стан призводила до того, що вони не знали як себе поводити, про що розмовляли: *“Вони розмовляли про минуле, бо майбутнє видавалось їм надто нереальним. Вони його просто боялись”* [5, 98].

Адасть і Євка, створивши власний світ і мур, вирішили нікого в нього не пускати. Але й можливість залишитися самотніми викликала почуття страху. Г. Пагутяк у думках хлопця пояснює читачам, що Адася було все одно, яка жінка опинилася поруч (*“Якби не ти, хтось інший опинився зі мною тоді в кімнаті. Інакше б я не замкнувся в домі. Хтось мав бути, щоб я міг покласти йому голову на коліна, так мені було зле”*), і по-іншому ставиться Єва до Адася (*“Адасть заступив собою всі нещастя й небезпеки війни”* [5, 101]).

Євка, не вмiючи контролювати емоцiї, до кiнця не усвiдомлюючи потребу пригадати дитинство, яке так рано закiнчилось, розiзлилась на Адася за мовчазний розгляд фотокарток i убiгла на рiчку, де була згвалтована й убита нiмцями. Впевненiсть Адася, що Євка повернеться завадила вiдразу ж пiти її шукати i запобiгти лиховi. Лише, коли *“тиша в доми почала загрозливо дзвенiти”* вiн вийшов на рiчку, де так любила купатися Євка. Картина понiвеченого тiла Євки розбудила в хлопця невидиму силу: вiн поглядом знищив нiмця, який знаходився поруч.

Пiдводячи пiдсумок, Г. Пагутяк стверджує, що не зважаючи на трагiчний фiнал iсторiї кохання Адася i Євки, такi як вони виходять переможцями, оскiльки дiти *“думають не про те, як вижити, а як жити”* [5, 106].

Отже, формування характеру дiтей в умовах вiйни проходить складний шлях. Г. Пагутяк основну увагу читачiв зупиняє на родинно-iнтимнiй характеристикi дiтей. Вони дуже швидко набули рис характеру (смiливiсть, мужнiсть, вiрнiсть), навчилися позбавлятися таких рис, як егоцентризм, максималiзм, жорстокiсть i категоричнiсть у сiмейних стосунках. Крiм цього, Адася i Євка усвiдомили сутнiсть поняття *“обов’язок”* у родинному життi.

Письменниця виявилася мудрим знавцем психiки шiстнадцятилiтнiх дiтей. Г. Пагутяк зумiла показати, що дитяча нездатнiсть у самотностi предстати перед дорослими проблемами, вiдсутнiсть розумiння, що свiт не дiлиться тiльки на бiле i чорне, зовнiшня протидiя дорослим, емоцiйнiсть, постiйна межа мiж самовпевненiстю i сором’язливiстю, змiна бажання спiлкуватися на замкнутiсть – риси характеру шiстнадцятилiтнiх. I в той же час у критичнiй ситуацiї формується вiдповiдальнiсть, усвiдомлення позицiї *“Я”* повинен, що є нiчим iншим, як рiвнянням на риси характеру дорослих.

Лiтература

1. Буряк Б. Художнiй iдеал i характер. – К.: Днiпро, 1967. – 327 с.
2. Кисельов Й. Герой и обстоятельства. – М.: Советский писатель, 1962. – 212 с.
3. Козлов А. Одухотворення дитинства // Лiтературознавчi студiї. – К.: Киiвський унiверситет, 2003. – Вип. 6. – С. 103-106.
4. Лавринович Л. Сучасний український постмодернiзм – напрям? Стиль? Метод? // Слово i час. – 2001. – №1. – С. 39-46.
5. Пагутяк Г. Дiти. Повiсть // Кур’єр Кривбасу. – 2008. – №220-221. – С. 74-106.
6. Пахаренко В., Пахаренко Н., Месевря О., Сiчкара С. Програма факультативного курсу для 10-11 класiв ЗНЗ // Українська лiтература: Програми факультативiв та спецкурсiв: 8-11 кл. / Упоряд.: Г. Федяй, В. Федоренко. – К.: Шкiльний свiт, 2007. – С. 73-119.
7. Полiщук Я. Лiтература як геокультурний проект: Монографiя. – К.: Академвидав, 2008. – 304 с.
8. Тебешевська-Качак Т. Художнi особливостi прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект) // Слово i час. – 2006. – №9. – С. 51-58.
9. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний перiод: Навчальний посiбник. – К.: Академiя, 2008. – 248 с.

Анотація

Вірченко Т. І. Характеротворення дитини в повісті Галини Пагутяк “Діти”.

У статті доводиться актуальність дослідження характерів персонажів у творах художньої літератури. Здійснюється вивчення творення характерів шістнадцятилітніх хлопчика і дівчинки в умовах війни. Г. Пагутяк доводить, що у критичній ситуації діти дуже швидко набувають рис дорослих: сміливість, мужність, вірність. Письменниця виявилася гарним знавцем психології, представляючи своїх персонажів лише на родинно-інтимній характеристиці.

Ключові слова: характер, характеротворення, риси характерів.

Summary

Virchenko T.I. Characterization of a child in Galina Pagutik's "Children".

The article proves that character drawing in fiction is of current interest. Characterization of a 16-year-old boy and a girl in a vortex of war is observed. G. Pagutik shows that in an emergency children quickly acquire such adult features as courage, confidence, loyalty. The author turns out to be a good expert at psychology introducing her characters based only on family-intimate characteristic.

Key words: character, characterization, features of character.